ERTAKLAR VOSITASIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING BADIIY-IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

M.J.Jo'raboyeva

NamDU o'qituvchisi

DOI: ***https://doi.org/10.5281/zenodo.24006431***

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ertaklar vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ertaklarning bolalar tasavvuri, obrazli tafakkuri, nutqiy ijodkorligi va emotsional sezgirligini shakllantirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, ertak davomini to'qish, yakunini o'zgartirish, yangi qahramon kiritish, rasmda tasvirlash va sahnalashtirish kabi ijodiy topshiriqlardan foydalanishning metodik jihatlari asoslab beriladi. Boshlang'ich sinflarda ertaklar bilan ishlashni izchil tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar hamda kutilayotgan natijalar bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *ertak, boshlang'ich ta'lim, badiiy-ijodiy qobiliyat, ijodiy tasavvur, obrazli tafakkur, nutqiy ijodkorlik, xalq og'zaki ijodi, ijodiy topshiriqlar.*

Аннотация. *В статье анализируются возможности развития художественно-творческих способностей учащихся начальных классов посредством сказок. Раскрывается роль сказок в формировании детского воображения, образного мышления, речевого творчества и эмоциональной восприимчивости. Обосновываются методические аспекты использования таких творческих заданий, как продолжение сказки, изменение её концовки, введение нового персонажа, иллюстрирование событий и инсценировка. Также представлены практические рекомендации и ожидаемые результаты систематической организации работы со сказками в начальном образовании.*

Ключевые слова: *сказки, начальное образование, художественно-творческие способности, творческое воображение, образное мышление, речевое творчество, устное народное творчество, творческие задания.*

© Smart Quill Publishing nashriyoti

Abstract. *This article analyzes the potential of using fairy tales to develop the artistic and creative abilities of primary school students. It highlights the role of fairy tales in fostering children's imagination, figurative thinking, verbal creativity, and emotional sensitivity. Furthermore, it substantiates the methodological aspects of using creative tasks such as continuing a fairy tale, changing its ending, introducing a new character, illustrating events, and dramatizing stories. Practical recommendations and expected outcomes for systematically organizing fairy tale-based activities in primary education are also presented.*

Keywords*: fairy tales, primary education, artistic and creative abilities, creative imagination, figurative thinking, verbal creativity, folklore, creative tasks.*

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va tashabbuskor shaxsni tarbiyalashdan iborat. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'limning asosiy prinsiplari qatorida ta'lim oluvchilarning qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhini tarbiyalash vazifasi belgilangan[1]. Bu talablar, eng avvalo, shaxs shakllanishining poydevori qo'yiladigan boshlang'ich ta'lim bosqichiga taalluqlidir.

Boshlang'ich sinf yoshi bolaning tasavvuri eng faol ishlaydigan, his-tuyg'ulari jo'shqin va dunyoni obrazlar orqali idrok etadigan davr. Aynan shu yoshda badiiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga e'tibor qaratilmasa, keyingi bosqichlarda bu bo'shliqni to'ldirish ancha qiyinlashadi. Shu bois o'qituvchi bolaning tabiiy qiziqishlariga mos, uning ichki dunyosiga yaqin vositalarni tanlashi muhim.

Ana shunday vositalardan biri xalq ertaklari. Ertak bolaga tanish, sevimli va tushunarli janr bo'lib, unda xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, orzu-umidlari va axloqiy qarashlari mujassam. Ertak bilan ishlash o'quvchini nafaqat tinglovchi, balki faol ijodkorga aylantirish imkonini beradi

Ertak xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biridir. O‘zbek folklorshunosligida ertaklar mazmuni va badiiy xususiyatlariga ko‘ra hayvonlar haqidagi, sehrli-fantastik va maishiy ertaklarga ajratiladi[2]. Har bir tur bolaning ijodiy rivojiga o‘ziga xos tarzda ta’sir ko‘rsatadi: hayvonlar haqidagi ertaklar kuzatuvchanlik va qiyoslashni, sehrli ertaklar xayolot va tasavvurni, maishiy ertaklar esa hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish va xulosa chiqarishni o‘rgatadi.

Folklorshunoslar ertakning eng muhim belgisi sifatida uning to‘qima, uydirmaga asoslanishini ta’kidlaydilar[3]. Aynan shu xususiyat ertakni bolalar ijodkorligini rivojlantirishda bebaho vositaga aylantiradi. Ertakda hamma narsa mumkin: hayvonlar gapiradi, uchar gilam osmonda suzadi, qahramon devlarni yengadi. Bunday olam bolaga o‘z xayolotini erkin namoyon qilish uchun “ruxsat” beradi.

Ertakning tuzilishi boshlama, voqealar rivoji, kulminatsiya va tugallanma ham ijodiy ish uchun qulay asos bo‘ladi. O‘zbek ertaklari ko‘pincha “Bor ekan-da, yo‘q ekan…” kabi an’anaviy boshlama bilan ochiladi va baxtli yakun bilan tugaydi. O‘quvchi bu tuzilishni o‘zlashtirgach, uni o‘z hikoyasini tuzishda namuna sifatida qo‘llay oladi. Shu tariqa ertak bolaga nafaqat mazmun, balki badiiy shakl haqida ham ilk tasavvur beradi.

Badiiy-ijodiy qobiliyat deganda, odatda, quyidagi tarkibiy qismlar tushuniladi:

- **ijodiy tasavvur** — yangi obrazlar, vaziyatlar va voqealarni xayolan yaratish qobiliyati;
- **obrazli tafakkur** — voqelikni badiiy obrazlar orqali idrok etish va ifodalash;
- **nutqiy ijodkorlik** — fikrni ta’sirchan, ifodali va o‘ziga xos tarzda bayon qilish;
- **emotsional sezgirlik** — qahramonlar kechinmalariga hamdardlik bildirish, go‘zallikni his qilish;

- **tasviriy va sahnaviy ifoda** — rasm, harakat, ovoz orqali obraz yaratish.

Ertak bu qismlarning har birini rivojlantirish imkoniyatiga ega. Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagi bilan ishlashda o‘quvchilar ikki qahramon xarakterini qiyoslaydi, ularning xatti-harakatiga baho beradi, voqealarni rasmda tasvirlaydi va sahnalashtiradi. “Bo‘ri bilan tulki” kabi hayvonlar haqidagi ertaklar esa obrazni ovoz, imo-ishora va harakat orqali ifodalashga undaydi.

Ona tili va o‘qish darslarida badiiy matn ustida ishlash idrok etish, tahlil qilish va ijodiy faoliyat bosqichlarini o‘z ichiga oladi[4]. Ertak bilan ishlashni ham shu izchillikda tashkil etish maqsadga muvofiq. Quyida har bir bosqichda qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik usullar keltiriladi.

1. Idrok etish bosqichi. Bu bosqichda o‘qituvchi ertakni ifodali o‘qiydi yoki hikoya qilib beradi. Ertak oldidan bolalarning qiziqishini uyg‘otish uchun sarlavha yoki rasm asosida “Ertak nima haqida bo‘lishi mumkin?” degan savol beriladi. Bu usul o‘quvchini taxmin qilishga, ya’ni xayolan voqea to‘qishga undaydi.

2. Tahlil bosqichi. O‘quvchilar qahramonlar xarakteri, ularning xatti-harakatlari sababi va ertakdagi asosiy g‘oya ustida fikrlashadi. Savollar faqat matn mazmunini qayta aytishga emas, balki baholash va xulosa chiqarishga yo‘naltiriladi: “Qahramon o‘rnida sen nima qilgan bo‘larding?”, “Nima uchun ertak aynan shunday tugadi?” Bunday savollar obrazli tafakkur va emotsional sezgirlikni rivojlantiradi.

3. Ijodiy faoliyat bosqichi. Bu bosqich badiiy-ijodiy qobiliyatni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bunda quyidagi topshiriq turlaridan foydalanish samarali:

a) ertak davomini to‘qish - o‘quvchilar ertak tugagandan keyin qahramonlar bilan nima bo‘lganini o‘ylab topadi.

b) ertak yakunini o‘zgartirish - voqealar boshqacha yakunlanganda nima bo‘lishini tasavvur qilish.

c) yangi qahramon kiritish - ertakka yangi personaj qo‘shib, voqealar rivojini o‘zgartirish.

d) ertaklarni "aralashtirish" - ikki xil ertak qahramonlarini bir voqeada uchrashtirish.

e) tayanch so'zlar asosida ertak tuzish - o'qituvchi bergan 4-5 so'z yoki rasmlar asosida yangi ertak yaratish.

k) ertakni rasmda tasvirlash - eng yoqqan epizodni chizish va rasm asosida og'zaki hikoya qilish.

f) sahnalashtirish - ertakni rollarga bo'lib ijro etish, qo'g'irchoq teatri tashkil qilish.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ham o'quvchini bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki faol ijodiy faoliyat subyekti sifatida ko'radi[5]. Yuqoridagi topshiriqlar aynan shu maqsadga xizmat qiladi: ular o'quvchini tayyor matnni qabul qiluvchidan uni qayta yaratuvchi ijodkorga aylantiradi.

Topshiriqlarni tanlashda o'quvchilar yoshi va tayyorgarligi hisobga olinadi. 1–2-sinflarda rasm chizish, sahnalashtirish va og'zaki hikoya qilish ustuvor bo'lsa, 3–4-sinflarda yozma ijodiy ishlar ertak davomini yozish, mustaqil ertak tuzish kabi topshiriqlar kengroq qo'llaniladi. Topshiriqlar oddiydan murakkabga qarab izchil murakkablashtirib borilishi lozim.

Amaliy tavsiyalar va kutilayotgan natijalar

Ertaklar vositasida badiiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish samarali bo'lishi uchun o'qituvchi quyidagi tavsiyalarga amal qilishi maqsadga muvofiq:

- **ijodiy muhit yaratish** - o'quvchining har qanday g'oyasi qadrlanadi, "noto'g'ri" javob uchun tanqid qilinmaydi;
- **tizimlilik** - ijodiy topshiriqlar vaqti-vaqti bilan emas, har bir ertak ustida ishlashning muntazam qismi sifatida beriladi;
- **fanlararo bog'liqlik** - ertak mavzusi tasviriy san'at, musiqa va mehnat darslarida davom ettiriladi (masalan, qahramon niqobini yasash, ertakka kuy tanlash)[6];

- **guruhli ish** - sahnalashtirish va jamoaviy ertak tuzish o‘quvchilarda hamkorlik ko‘nikmasini ham shakllantiradi;
- **natijani namoyish etish** - o‘quvchilar yaratgan ertaklar va rasmlardan sinf albomi, ko‘rgazma yoki “Bizning ertaklarimiz” to‘plami tayyorlanadi;
- **ota-onalar bilan hamkorlik** - oilada ertak o‘qish va birgalikda ertak to‘qish an’anasini qo‘llab-quvvatlash.

Bu yondashuv tizimli qo‘llanganda quyidagi natijalarga erishish kutiladi: o‘quvchilarning so‘z boyligi va nutqiy ifodaliligi oshadi; mustaqil ravishda voqea to‘qish va uni mantiqiy izchillikda bayon qilish ko‘nikmasi shakllanadi; tasviriy va sahnaviy ifoda vositalaridan erkin foydalanish malakasi rivojlanadi. Eng muhimi, bolalarda o‘qishga, badiiy so‘zga va ijodga nisbatan barqaror qiziqish uyg‘onadi.

Bundan tashqari, ertaklardagi ezgulik va yovuzlik, mehnatsevarlik va dangasalik, do‘stlik va xiyonat kabi qarama-qarshiliklar ustida ishlash o‘quvchilarda axloqiy qadriyatlarga ijobiy munosabatni ham shakllantiradi. Shu tariqa badiiy-ijodiy rivojlanish ma’naviy-axloqiy tarbiya bilan uyg‘un holda kechadi.

Xalq ertaklari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali va tabiiy vositadir. Ertakning to‘qimaga asoslangan olami bola xayolotiga erkinlik beradi, aniq kompozitsiyasi esa ijodiy ish uchun tayanch vazifasini o‘taydi.

Ertak bilan ishlash idrok etish, tahlil va ijodiy faoliyat bosqichlarida izchil tashkil etilganda, o‘quvchi tinglovchidan ijodkorga aylanadi. Ertak davomini to‘qish, yakunini o‘zgartirish, yangi qahramon kiritish, rasmda tasvirlash va sahnalashtirish kabi topshiriqlar ijodiy tasavvur, obrazli tafakkur va nutqiy ijodkorlikni birgalikda rivojlantiradi.

Shunday qilib, ertaklardan tizimli va ijodiy foydalanish nafaqat o‘quvchilarning badiiy qobiliyatlarini o‘stiradi, balki ularni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: Musiqa, 2010.
3. Madayev O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010.
4. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
5. G‘afforova T. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur, 2011.
6. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya. – Toshkent, 2013.